УДК 332.142.6

И.И. Җиһаншин

ТӨБӘК ДӘРӘҖӘСЕНДӘГЕ ТАБИГЫЙ ТЕРРИТОРИЯЛӘРНЕ ТОТРЫКЛЫ ҮСТЕРҮ ПРОБЛЕМАЛАРЫ ҺӘМ АЛАРНЫ ХӘЛ ИТҮ ЮЛЛАРЫ

Статья посвящена анализу региональных проблем устойчивого развития природных территорий и возможным путям их решения в условиях Республики Татарстан. Развитие хозяйств органического производства может рассматриваться как перспективное направление при разработке региональных программ устойчивого развития территорий. Проведенные исследования показали, что хозяйства Республики Татарстан, занимающиеся производством органической продукции, имеют высокий потенциал для развития туристкой деятельности с использованием элементов природоохранной структуры.

Ключевые слова: органическое сельское хозяйство, особо охраняемые природные территории, устойчивое развитие, Республика Татарстан.

Җәмгыять ихтыяҗлары арта баруы һәм биосфераның аларны тәэмин итә алмавыннан килеп туган каршылыклар планетада яшәүне куркыныч астына куя. Берләшкән Милләтләр оешмасының 1992 елда Рио-де-Жанейрода узган «XXI гасырга көн тәртибе» конференциясендә кешелекнең тотрыклы үсешкә ирешү буенча гамәли планын кабул итүнең төп сәбәбе иң тискәре сценарийны – глобаль экологик һәлакәтне күз алдына китерүдән килеп туды. Биредә җәмгыятьнең икътисади үсешенең табигый ресурслардан нәтиҗәле файдалану һәм әйләнә-тирә мохитне саклау зарурлыгы, аның хәзерге вакытта яшәүче кешеләрнең генә түгел, ә киләчәк буыннарның да ихтыяҗларын канәгатьләндерергә тиешлеге күздә тотыла [БМО сайты: http://www.un.org].

Тотрыклы үсеш стратегиясе дөнья хуҗалыгының барлык тармакларына, шул исәптән авыл хуҗалыгына да тәэсир итеп, күпчелек дәүләтләр һәм дөнья төбәкләренең икътисади нигезенә дә кагыла. Бу концепция дүрт мөһим принципка нигезләнә: хәзерге вакытта яшәүче барлык кешеләрнең төп ихтыяҗларын канәгатьләндерү, планетаның бөтен халкы өчен әлеге канәгатьлендерүнең тигез стандартларын булдыру; табигый ресурсларны сак куллану; киләчәк буыннарның төп ихтыяҗларын тормышка ашыру мөмкинлеген саклау [Рио-де-Жанейро декларациясе: http://www.un.org]. Шулай итеп, территорияләрнең тотрыклы үсеш стратегиясе икътисади, социаль һәм экологик факторлар арасында оптималь ярашуны күз алдында тота. Аның икътисади максаты һәм рентабельлелеге шул ук вакытта социаль гаделлек һәм экологик куркынычсызлык таләпләренә дә җавап бирергә тиеш.

Традицион авыл хуҗалыгы әйләнә-тирә мохитне глобаль

һәм региональ масштабларда антропоген пычрату чыганагы булып тора. Синтетик минераль ашламалар, пестицидлар, генетик модификациягә дучар булган организмнар, антибиотиклар һәм үсеш гормоннары куллану авыл хуҗалыгы продукциясенең кешеләр сәламәтлеге өчен куркыныч сыйфатларын арттыра һәм тотрыклы үсеш принципларына җавап бирә торган альтернатив, экологик юнәлешле авыл хуҗалыгы җитештерүенә күчү мәсьәләсен кискен куя. Дөньяның күп кенә илләрендә соңгы дистә елларда тере организмнарда тискәре реакция китереп чыгармый торган һәм экологик чиста территориядә табигый азык-төлек җитештерүгә юнәлдерелгән органик авыл хуҗалыгы сизелерлек үсеш алды.

1963 елда FAO UNESCO ЮНЕСКО һәм WHO Food Standards Programme тарафыннан кулланучылар сәламәтлеген саклау һәм азык-төлек продуктлары белән намуслы сәүдә алып бару максатында халыкара стандартлар булдыру өчен эшләнгән Алиментариус кодексы органик авыл хуҗалыгын, «җитештерү белән идарә итүнең синтетик материаллар куллануга капма-каршы рәвештә, төрле агрономик, биологик һәм механик методлар ярдәмендә система эчендәге махсус функцияләрне үтәүче, аграр экосистеманы, биологик төрлелекне, биологик циклларны һәм туфракның биологик активлыгын стимуллаштыручы һәм көчәйтүче комплекслы системасы», – дип билгели [Codex Alimentarius, 1999].

Органик авыл хуҗалыгы Европа Берлеге илләрендә актив үсә, анда аны үстерү өчен күп эш башкарыла, шул исәптән органик игенчелек принциплары һәм кагыйдәләре эшләнә [European Union Council Regulation No. 2092/91; European Union Council Regulation No. 834/2007; European Union Council Regulation No.889/2008]. Әлеге документлар нигезендә органик авыл хуҗалыгы авыл территорияләрен киңәйтүгә, шулай ук табигый мохитне саклауга ярдәм итеп, югары сыйфатлы азык-төлек җитештерү юлы белән азык-төлек куркынычсызлыгын тәэмин итеп, комплекслы социаль роль үтәргә тиеш.

Россия Федерациясенең икътисади үсеш алган субъектларының берсе буларак, бөртекле культуралар, шикәр чөгендере һәм бәрәңге үстерү, шулай ук ит, сөт һәм йомырка җитештерүдә югары үсеш алган авыл хуҗалыгы булган Татарстан Республикасында соңгы елларда халыкның табигый азык-төлек продуктларына зур ихтыяҗы билгеләп үтелә.

Шул ук вакытта, Татарстанда органик игенчелек үсеше, тулаем Россиядәге кебек үк, формалашу стадиясендә икәнен дә билгеләп үтәргә кирәк. Җирле массакүләм мәгълүмат чараларында «экологик чиста туклану продуктлары» сатып алуга юнәлтелгән тәкъдимнәр күп. Әмма аларның органик игенчелек таләпләренә һәм стандартларына туры килүен билгеләү мөмкин түгел диярлек, чөнки республикада органик сертификацияләү системасы әлегә эшләми.

Әлегә Россиядә, милли органик стандарт кабул ителгән АКШтан яки Бердәм органик стандарт гамәлгә кергән Европа Берлегеннән аермалы буларак, органик җитештерү турында закон, бу закон астындагы актлар, аларны көйләүче кагыйдәләр, шулай ук сертификацияләү һәм аккредитацияләү органнары оештыру буенча процедуралар кабул ителмәгән. Органик продукцияләр буенча 2016 елда гамәлгә кертелгән 56508-2015 номерлы ГОСТ хәлне тамырдан үзгәртмәде, илдә әлеге стандарт буенча сертификация үткәрү өчен аккредитацияләнгән оешмалар юк. Сертификация вакытында үсемлекчелек, терлекчелек һәм азык-төлек продукциясе җитештерү өлкәсендәге авыл хуҗалыгы технологиясенең органик агроҗитештерү таләпләренә туры килүен бәяләү генә түгел, ә авыл хуҗалыгы предприятиесе урнашкан территориянең экологик хәлен интеграль бәяләү дә кирәк.

2015 елда Татарстан Республикасы Фәннәр академиясенең Экология проблемалары һәм җир асты байлыкларыннан файдалану институты хезмәткәрләре тарафыннан Татарстандагы фермер хуҗалыкларының органик агроҗитештерү таләпләренә туры килүенә карата тикшерү уздырылды. Аның нәтиҗәләре буенча республиканың 21 муниципаль районында 39 хуҗалыкны органик продукция чыгара дип сертификацияләргә мөмкин [Григорьян һ.б., 2016]. Барлык хуҗалыклар да экологик яктан чиста урыннарда ял итү, табигый һәм мәдәни мирас объектларына экскурсияләр, актив ял итү (балык тоту, коену, көймәләрдә йөрү һ.б.), хайваннар белән аралашу, уңыш җыюда һәм төрле чараларда катнашу (спорт, этнофольклор, күңел ачу һ. б.) кебек экологик юнәлешле туризмның төрле юнәлешләрен оештыру өчен яраклы кече һәм урта бизнес категориясенә керә.

Татарстан Республикасы территориясе буенча органик хуҗалыкларның урнашуына карап, аларның күпчелек өлеше республика башкаласы Казан шәһәре янындагы районнарда тупланган, бу, күп очракта, аларның киң кулланучыга юнәлгәнлегенә бәйле. Алар барысы да махсус саклана торган табигый, экологик имин территорияләрдә урнашкан, бу исә әлеге уникаль табигый мирас объектларына экскурсияләр оештырырга мөмкинлек бирә.

Махсус саклана торган табигый территорияләрнең региональ системасында төрле категориядәге саклау статусы һәм режимнары булган. Шуларга нигезләнгән федераль, региональ әһәмияттәге һәм җирле әһәмияттәге 171 объект исәпләнә [Дәүләт реестры, 2007]. Алар республиканың туристлык-рекреацион потенциалының мөһим өлешен алып тора. Әмма ул туристлык хезмәте күрсәтү программаларында тиешле чагылышны тапмый. Тикшерүләрдән аңлашылганча, махсус саклана торган табигый территорияләрдә туристлык-рекреацион эшчәнлекне үстерүнең төп проблемасы туристлык инфраструктура булмауга бәйле [Зиганшин, Иванов, 2016]. Бу, күп очракта, зур торак пунктлардан ерак

урнашу аркасында гына түгел, ә, иң элек, килүчеләрне каршы алу, кабул итүнең тиешле дәрәҗәдә оештырылмавы белән дә аңлатыла. Транспортка ерак булу, шулай ук начар юл инфраструктурасы уникаль табигать объектларына баруны катлауландыра.

Әлеге проблеманы хәл итүнең нәтиҗәле юлы – ул да булса, органик продукция җитештерү белән шөгыльләнүче яки җитештерүгә юнәлдерелгән хуҗалыклар базасында туризмны үстерү. Алар җирлекнең табигый, мәдәни-тарихи һәм башка ресурсларын рациональ файдалану һәм туристлар өчен экосистемаларның бөтенлеген бозмый торган продукт булдыру, җирле халыкны туристлык бизнесына җәлеп итүдән гыйбарәт. Шул ук вакытта, халыкның хәрәкәте чикләнгән катламын кабул итүне оештыру да, инфраструктур проблемаларны хәл итәргә мөмкинлек бирәчәк [Зиганшин, Иванов, 2016]. Экологик-органик туризмның ял итүчеләр өчен дә, аларга хезмәт күрсәтүчеләр өчен дә өстенлекләре зур булуга карамастан, органик игенчелек тикшеренүләре хуҗалыкларның бер өлеше (25% ы) генә хәзерге вакытта туристлык хезмәте күрсәтүне актив үстерә. Шул ук вакытта, дәүләт тарафыннан ярдәм күрсәтелгән шартларда башка органик хуҗалыклар экологик юнәлешле мондый бизнесны үстерергә әзер.

Республика территориясендә экотуризмны үстерү проблемаларын һәм мөмкинлекләрен анализлау өчен SWOT-анализ үткәрелде (табл.), аның нәтиҗәләре органик продукция җитештерү белән шөгыльләнүче хуҗалыкларның туристлык эшчәнлеген үстерү, шул исәптән, махсус саклана торган табигый территорияләргә экскурсия сәфәрләре оештыру буенча да зур потенциалга ия булуын күрсәтте. Бу – күпчелек органик хуҗалыкларның махсус саклана торган табигый территорияләр янәшәсендә уңышлы урнашуы һәм, шулай ук, республикада халык арасында органик продукциягә ихтыяҗ арта бару белән бәйле. Органик игенчелек хуҗалыклары базасындагы әйтеп үтелгән өстенлекле якларны һәм тышкы мөмкинлекләрне эко-органик туризмны үстерүнең конкурентлы стратегиясе нигезе буларак карарга мөмкин. Алар файдалануга һәм тагын да киңәйтүгә юнәлдерелгән чаралар системасы аша тормышка ашырылырга тиеш. Шуны да билгеләп үтәргә кирәк, туризмны үстерү өлкәсендәге комплекслы проблемалар шактый кискен һәм системалы характерга ия. Экологик туризм Татарстан Республикасы территориясенең тотрыклы үсеше өчен мөһим элемент булырга мөмкин һәм булырга тиеш тә. Органик игенчелеккә нигезләнгән һәр аерым хуҗалыкка, шулай ук махсус саклана торган һәр конкрет табигый территорияләргә килүчеләрне кабул итү мөмкинлекләрен җентекләп өйрәнүгә фәнни якын килү таләп ителә.

Таблица

Татарстан Республикасындагы махсус саклана торган табигый территорияләрне тотрыклы үстерү потенциалын SWOT-анализлау

Көчле яклар	Көчсез яклар
– энергия һәм табигый ресурслардан рациональ файдалану; – югары сыйфатлы табигый продукция җитештерү; – органик игенчелек алып бару өчен яраклы туфрак-климат шартлары; – территориянең югары табигый-рекреацион потенциалы; – аеруча саклана торган табигый территорияләрнең үсеш алган системасы булу; – республика халыкларының тарихы һәм мәдәнияте белән бәйле чаралар оештырылу; – йорт һәм фермер хуҗалыклары составында урнашу һәм туклану инфраструктурасы булу; – органик игенчелек хуҗалыкларының транспорт чараларына якын урнашуы; – авыл районнарының уңай экологик шартлары.	– урнашу һәм туклану буенча күрсәтелә торган хезмәтләрнең түбән сыйфаты; – туристларга хезмәт күрсәтү буенча белгечләр җитешмәү; – органик игенчелек хуҗалыкларының мәгълүмати яктан җитәрлек дәрәҗәдә тәэмин ителмәве; – климат шартларына бәйле хезмәтләрнең сезонлы булуы; – дәүләт тарафыннан инвестицион ресурслар һәм финанс ярдәме булмау; – авыл кешеләренең үз йортларында чит кешеләрне кабул итәргә әзер булмавы; – махсус саклана торган табигый территорияләрдә эшләнгән экологик маршрутлар һәм күзәтү мәйданчыклары булмау; – органик игенчелек хуҗалыкларында күрсәтелә торган хезмәтләрнең һәм азык-төлекнең югары бәядә булуы.
Мөмкинлекләр	Җитешсезлекләр
– халык арасында экологик туризмның популярлыгы арту; – авыл халкының матди хәлен күтәрү һәм авылда социаль-икътисади климатны яхшырту; – туризмны үстерү хисабына өстәмә табыш алу; – төрле туристлык хезмәтләрне үстерү өчен мөмкинлекләр; – социаль реклама аша органик игенчелек хуҗалыкларының имиджын күтәрү; – салым базасын киңәйтү хисабына республика һәм җирле бюджетларны тулыландыру.	– авыл туризмында норматив-хокукый базаның камил булмавы; – авыл халкына эшмәкәрлек активлыгы җитмәү; – күчмә туризм белән югары көндәшлек; – табигый объектларның экологик торышы начарлану; – авыл туризмы белән шөгыльләнүче органик игенчелек хуҗалыкларына ярдәм программасы булмау; – махсус саклана торган табигый территорияләрнең сыйдырышлылыгын исәпкә алмау; – рекреацион йогынты нәтиҗәсендә табигый байлыкларның экологик торышы начарлану; – Россиядә һәм Татарстан Республикасында халыкның тормыш дәрәҗәсенең гомуми кимүе.

Әдәбият

ГОСТ Р 56508-2015. Продукция органического производства. Правила производства, хранения, транспортировки.

Государственный реестр особо охраняемых природных территорий в Республике Татарстан. Казань: Идель-пресс, 2007. 407 с.

Григорьян Б.Р., Кольцова Т.Г., Сунгатуллина Л.М., Сахабиев И.А. Оценка соответствия сельскохозяйственных предприятий Республики Татарстан требования органического производства // Российский журнал прикладной экологии. 2016. № 4. С. 40–45.

Зиганшин И.И., Иванов Д.В. Инфраструктурные проблемы развития туристско-рекреационной деятельности на особо охраняемых природных территориях и возможные пути их решения на региональном уровне // Императивы развития инфраструктуры гостеприимства в регионе: матер. межд. научной. Конф. Волгоград, 2016. С. 90–93.

Зиганшин И.И., Иванов Д.В. Потенциал развития доступного туризма на особо охраняемых природных территориях Республики Татарстан // Российский журнал прикладной экологии. 2016. № 2. С. 42–47.

Рио-де-Жанейрская декларация по окружающей среде и развитию [сайт]. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/riodecl.shtml (дата обращения: 25.07.2017).

European Union Council Regulation No. 2092/91 of 24 June 1991 on organic production of agricultural products and indications referring thereto on agricultural products and foodstuffs // Official Journal of the European Union. 1991. L. 198. 101 p.

European Union Council Regulation No. 834/2007 of 28 June 2007 on organic production and labelling of organic products and repealing Regulation No. 2092/91 // Official Journal of the European Union. 2007. L. 189. 23 p.

European Union Council Regulation No.889/2008 of 5 September 2008 laying down detailed rules for the implementation of Council Regulation (EC) No. 834/2007 on organic production and labelling of organic products with regard to organic production, labelling and control // Official Journal of the European Union. 2008. L. 250. 84 p.

The Codex Alimentarius Commission and the FAO/WHO Food Standards Programme. Guidelines for the production, processing, marketing and labeling of organically produced foods. Rome (Italy), 1999. 91 p.

Статья подготовлена в рамках выполнения мероприятия 3.5.4 Государственной программы «Сохранение, изучение и развитие государственных языков Республики Татарстан и других языков в Республике Татарстан на 2014–2020 годы»

Мәкалә «2014–2020 елларда Татарстан Республикасы дәүләт телләре һәм Татарстан Республикасындагы башка телләрне саклау, өйрәнү һәм үстерү» дәүләт программасының 3.5.4 номерлы чарасын тормышка ашыру кысаларында нәшер ителә

Җиһаншин Ирек Илгизәр улы,
география фәннәре кандидаты, доцент,
ТР ФА Экология һәм җир асты байлыкларыннан файдалану проблемалары институтының өлкән фәнни хезмәткәре